

BIDDEN, VERPLEGEN EN

Geestelijke ridderorde krijgt plekje in Game of Thrones

Een van de populairste fantasyseries van dit moment is *Game of Thrones*, gebaseerd op de boekenserie *Het Lied van Ijs en Vuur* van de Amerikaanse schrijver George R.R. Martin. De auteur plaatst zijn personages in een herkenbare middeleeuwse samenleving, maar vergroot vooral de brute kanten ervan sterk uit. Een aantal lieden probeert zich in de film (en het boek) aan het geweld te onttrekken: de Nachtwacht. Inspiratiebron voor deze geheimzinnige groep zijn de geestelijke ridderorden die ontstonden ten tijde van de kruistochten.

Hans Vermeer is
redacteur van Kleio.

De middeleeuwse feodale wereld in *Game of Thrones* is voor de gemiddelde Europese lezer of kijker meteen herkenbaar in de personages en in attributen als kleding, behuizing en wapens. Maar het is de vraag of die directe herkenbaarheid ook geldt voor de geheimzinnige groep in de serie die zich juist niet bemoeit met het binnenlandse gekonkel om de macht: de Nachtwacht (*night watch*). Deze militaire groepering heeft als taak de grenzen van de ‘beschaafde’ wereld te beschermen tegen de vijand. Die grens wordt gevormd door een zevenhonderd meter hoge muur van ijs, kortweg de Muur genoemd. De Nachtwacht is een broederschap van ongehuwde mannen die idealen koesteren als gehoorzaamheid, armoede en kuisheid. Deze monastieke deugden combineren zij met ridderlijke deugden als eer, moed en doodsverachting in de strijd.

Toch is ook deze Nachtwacht geïnspireerd op een stukje Europese middeleeuwse geschiedenis en wel op de geestelijke ridderorden die ontstonden ten tijde van de kruistochten. Johanniters, tempeliers, ridders van de Duitse Orde; ook zij vochten volgens de toenmalige opvatting aan de grenzen van de ‘beschaafde’ – lees: christelijke – wereld tegen de vijand – lees: de islam. Deze geestelijke ridderorden spraken in hun tijd al tot de verbeelding en hebben in de vorm van de Nachtwacht een plekje gekregen in *Game of Thrones*.

GRIEKSE GESCHRIFTEN

De oudste van deze middeleeuwse orden is de Johanniterorde, voluit de Orde van Sint-Jan van Jeruzalem (verder in dit artikel aangehaald als ‘de Orde’). In 1023 stichtten Italiaanse kooplieden een hospitaal gewijd aan Sint-Jan de Doper waarin

Krak des Chevaliers
in Noord-Syrië. De
burcht is gebombar-
deerd geweest in de
oorlog in Syrië.



VECHTEN

zieke pelgrims en kruisvaarders werden verpleegd. Het hospitaal werd gerund door een broederschap van mannen die er een religieuze levenswijze op nahield.

Aanvankelijk bestond de broederschap alleen uit geestelijken en lekenbroeders. Ze was verbonden aan het nabijgelegen benedictijnenklooster en de leden leefden (zoals de meeste kloosterorden) volgens de regels van Benedictus. Concreet betekende dit dat men zich hield aan de monastieke geloften van kuisheid, armoede en gehoorzaamheid.

De Orde kreeg al snel een goede reputatie op het gebied van de geneeskunde. Niet vreemd als je de stand van de medische wetenschap in het middeleeuwse Europa afzet tegen die in het Midden-Oosten. In Europa beperkte de ziekenzorg zich in die tijd tot zielzorg, het geestelijk begeleiden van de patiënt tijdens zijn ziekteproces en het toedienen van de sacramenten. In het Midden-Oosten kwamen in contact met Arabische en Joodse artsen die hun werk baseerden op Griekse geschriften van onder anderen Hippocrates. Hun aanpak was veel meer gericht op de medische begeleiding van de patiënten zoals het toedienen van medicijnen. Wat de kansen op overleven voor de patiënt natuurlijk aanzienlijk vergrootte.



ZELFSTANDIGE STAATJES

De Orde bezat al vroeg bezittingen in het Midden-Oosten waarmee de kosten van het hoofdkwartier gedekt werden. In de loop van de tijd kreeg ze steeds meer landerijen en goederen in beheer door schenkingen en donaties van dankbare kruisvaarders en pelgrims. De bezittingen lagen verspreid over heel Europa en namen sterk toe nadat de Orde van de Tempeliers begin veertiende eeuw werd ontbonden en de bezittingen van die orde voor een groot gedeelte in handen kwamen van de johannieters.

Om die bezittingen adequaat te kunnen beheren werd een systeem van commanderijen opgezet. Dit waren bezittingen in de vorm van landgoederen en (on)roerend goed die beheerd en uitgebaat werden ten behoeve van de Orde. Elke commanderij vormde min of meer een zelfstandig staatje binnen de staat met een eigen rechtspraak

Scène uit *Games of Thrones*, de Nachtwacht in Castle Black.



Kaart van Rhodos (stad), ca. 1490. Hier was het hoofdkwartier van de Orde lange tijd gevestigd. Tekening uit *Beschreibung der Reise von Konstanz nach Jerusalem* van Conrad Grünenberg, ridder in de Orde van het Heilig Graf. Badische Landesbibliothek Karlsruhe.

en beheerd door een geestelijke of een ridder. Commanderies die toebedeeld waren aan een ridder zagen hun heer zelden omdat die vrijwel voortdurend ingezet werd om brandhaarden in het Oosten te doven, de burchten of galeien te bemannen of het hoofdkwartier te beschermen. De ridder was voor zijn onderhoud wel afhankelijk van zijn commanderie, maar het beheer was daar geheel in handen van de keldermeester die verantwoordelijk was voor de financiële administratie. Deze keldermeester moest ook de jaarlijkse afdracht regelen aan de grootmeester (en tevens schatmeester) van de Orde.

SINT-JANSHEREN

De vechtende broeders werden pas rond 1130 toegevoegd. Daarmee waren zij niet de eerste orde die naar deze maatregel greep, die eer komt toe aan de tempeliers. De ingreep werd ingegeven door de politieke en militaire situatie in het Midden-Oosten. De Orde had daar al verschillende bezittingen, maar die liepen aanvankelijk niet veel gevaar. In de loop van de twaalfde eeuw werd enerzijds de druk van de islamitische heersers op de veroverde gebieden steeds groter, terwijl de broeders anderzijds niet meer konden rekenen op de steun van de kruisvaarders. Men had kortom behoefte aan

soldaten die de broederschap, haar bezittingen en de levens van de pelgrims konden beschermen. Om dat mogelijk te maken ging de Orde leven volgens de meer flexibele monastieke regels van Augustinus. Dat loste namelijk een prangend probleem op: de benedictijner regels eisten dat broeders verbleven op een vaste plaats en dat was een regel waaraan de vechtende broeders zich natuurlijk onmogelijk konden houden.

De johannieters komen we vanaf dat moment in de geschiedschrijving tegen onder verschillende benamingen als Hospitaalridders, Zeeridders, Ridders van Rhodos en Ridders van Malta. In onze contreien werden ze veelal aangeduid als de Sint-Jansheren.

Door het aantrekken van ridderbroeders veranderde de Johannieterorde van een geestelijke orde in een geestelijke *ridderorde*. En het is deze vechtende afdeling van de Orde die in de geschiedschrijving de aandacht heeft gekregen, ook al was het aantal ridders slechts gering. Waarschijnlijk oversteeg hun aantal nooit de zeshonderd, maar omdat de meeste ridders van adel waren, was hun invloed binnen de Orde en in de beeldvorming van die tijd onevenredig groot. Werd de Orde tot die tijd gekenmerkt als een broederschap die bad en verpleegde, vanaf dat moment trok het vechten de meeste aandacht.





PAUSELIJKE STEUN

Die combinatie van tegenstrijdige deugden kon al van tijdgenoten op sterke kritiek rekenen. De combinatie van ridderlijke en geestelijke deugden zal de adel wel hebben aangesproken omdat een vechtende broeder dicht bij hun ridderlijk ideaalbeeld kwam. Maar voor geestelijken zal die combinatie moeilijker aanvaardbaar zijn geweest, want als geestelijke hoor je alle geweld af te zweren, zelfs als het gaat om geweld tegen moslims. Maar de opvattingen over het gebruik van geweld zijn binnen de kerk altijd rekkelijk geweest als ze dat nodig vond. Een mooi voorbeeld daarvan is de deelname van de Normandische bisschop Odo van Bayeux aan de Slag bij Hastings in 1066.

'DE OPVATTINGEN OVER HET GEBRUIK VAN GEWELD ZIJN BINNEN DE KERK ALTIJD REKKELIJK GEWEEST'

Deze halfbroer van Willem de Veroveraar vocht gewoon mee, ook al mocht hij als geestelijke geen bloed vergieten. Maar dat laatste deed hij ook niet. Hij sloeg zijn tegenstanders gewoon de schedel in met een knots! De Orde bleef dan ook de steun houden van de kerk en kreeg per pauselijke bul allerlei privileges, zoals de toestemming om een eigen grootmeester te kiezen. De Orde vormde vanaf nu een afspiegeling van de wereldse orde die gebaseerd was op de verdeling

in drie standen. De geestelijke stand binnen de Orde werd gevormd door de *cappellani*, geestelijken die zich bekommerden om het zielenheil van de ordeleden en van de begiftigers. De vechtende stand werd gevormd door de *milites*, de ridders die hun medebroeders en de pelgrims moesten beschermen. En de werkende stand herkennen we in de *servientes*, de 'dienende' broeders die zich bezighielden met het handwerk in de hospitalen en die meevochten als het nodig was.

INTERNATIONAAL IMAGO

De ridders waren verdeeld in acht *langues* of 'tongen' (taalgebieden). In volgorde van belangrijkheid waren dat de Provence, Auvergne, France, Italia, Aragon, Angleterra, Allemagne en Castilia. Elke *langue* leverde een van de belangrijke functies binnen de Orde. Zo leverde de Provence



als leidende *langue* de grootmeester en de *langue Italia* de admiraal van de vloot. Hieruit blijkt al dat de Orde dan wel een internationaal imago had en heeft, maar dat het in de praktijk eerder ging om een samenvoeging van min of meer zelfstandige eenheden geselecteerd op basis van herkomst (taalgebied).

Om spraakverwarring te voorkomen sprak men af dat alle schriftelijke communicatie in het Latijn gevoerd zou worden en dat men onderling Frans zou spreken. Maar die verschillende eenheden vermengden zich zelden of nooit. Elke *langue* verbleef in het hoofdkwartier in een eigen herberg (waarvan op Rhodos en Malta nog steeds voorbeelden te bezichtigen zijn). En als het hoofdkwartier belegerd werd, vochten de *langues* onafhankelijk van elkaar in een eigen bastion dat hun naam droeg. De rivaliteit tussen de *langues* moet dus groot zijn geweest, een slimme zet van de Orde om de animositeit tussen de verschillende *langues* te prikkelen! ►

Links: Het halskruis van de Ridders van Justitie, Obediëntie en Eer en Devotie van de Orde van Malta. Vanaf het moment dat het hoofdkwartier op het eiland Malta werd gevestigd, droegen de ridders het Maltezer kruis als herkenningsteken. De acht punten van het kruis stonden aanvankelijk voor de acht zaligmakingen. Later verwezen ze ook naar de acht *langues* van de Orde. Foto: Maciej Szczepańczyk.

De voormalige Auberge de Castille op Malta, ten tijde van het Beleg van Malta (1565) de herberg van de ridders uit Castilië, Léon en Portugal. Tegenwoordig de residentie van de Maltezer minister-president.

Beleg van Malta in 1565, schilderij door Ignazio Danti, kaartengalerij in het Vaticaan. Tijdens het Beleg van Malta diende aan de zijde van de Ottomanen ook een soort broederschap, de janitsaren. Deze elitesoldaten werden als jongeling gerekruteerd op de (christelijke!) Balkan. Ze kregen een zware militaire opleiding en bleven ongehuwd, maar daar stonden status en politieke macht tegenover.

De ridders hadden een geduchte reputatie, zowel in de westerse als de oosterse wereld. Het waren gevreesde, uiterst fanatieke tegenstanders die letterlijk met doodsvrachting vchten en bereid waren te sterven voor hun geloof. Desondanks of juist daarom werden de johannieters langzaam maar zeker uit het oostelijke Middellandse Zeegebied verdrongen door de moslimheersers. In 1271 viel het laatste bolwerk van de Orde in het noorden van Syrië, de enorme burcht Krak des Chevaliers. In 1291 werden de ridders van het vasteland verdreven na de val van Akko in het noorden van Israël. De Orde vestigde daarna zijn hoofdkwartier eerst op Cyprus en vervolgens op Rhodos, waar ze in 1522 moest vertrekken.

MALTEZER VALKEN

Nadat de Orde haar hoofdkwartier op Rhodos kwijtraakte, kreeg ze van de Spaanse koning in



JOHANNIETERS OP INTERNET

Meer lezen over de johannieters? Bekijk onderstaande websites. De links zijn ook te vinden op www.vgnkleio.nl.

- tinyurl.com/3d3jnbm – dit is de officiële website van de johannieters, met uitgebreide informatie over alle facetten van de Orde.
- tinyurl.com/gwf9cv8 – dit artikel van Johanna Maria van Winter gaat in op de achtergronden van de biddende en verplegende taken van de Orde.
- tinyurl.com/za4gqsl – deze website biedt uitgebreide informatie over de drie belangrijkste geestelijke ridderorden uit de tijd van de kruistochten en over de medische zorg in die tijd.
- tinyurl.com/zmcyx33 – deze website biedt een historisch overzicht van de Orde.
- tinyurl.com/hj6cfg6 – dit is een aflevering uit een uitgebreide serie artikelen waarin telkens één commanderie in onze contreien centraal staat, in dit geval de belangrijkste: de commanderie Utrecht. De andere afleveringen staan op www.dewitthamer.nl/commanderijen.

1530 het eiland Malta in bezit om daar het nieuwe hoofdkwartier te vestigen. Als tegenprestatie was de Orde verplicht jaarlijks twee Maltezer valken te leveren aan het Spaanse hof. Maar de Ottomaanse heersers waren vastbesloten de Orde ook van Malta te verjagen. Het eiland werd namelijk steeds meer een oorlogshaven van waaruit de galeien van de Orde de scheepvaartroutes in het oostelijke deel van de Middellandse Zee teisterden.

In 1566 verscheen er een enorme vloot voor de kust en begon het Ottomaanse leger aan een beleg. De verdediging van het hoofdkwartier stond onder leiding van de charismatische grootmeester La Valetta (naar wie later de hoofdstad van Malta is genoemd). Hij had de beschikking over vijfhonderd orderidders die uit heel Europa naar het hoofdkwartier waren gedirigeerd. Zij kregen daarbij steun van zo'n drieduizend Maltezers en drieduizend man aan ongeregelde troepen, soldaten die zich met allerlei motieven bij de belegerden voegden. Gezien de getalsverhoudingen zag het er voor de belegerden hopeloos uit. Maar het kleine garnizoen hield tegen alle verwachtingen in drie maanden stand en het Ottomaanse leger brak het beleg af. Hierdoor steeg het aanzien van de Orde in de christelijke wereld tot ongekende hoogte – waarbij de eer geheel werd toebedeeld aan de ridders van de Orde. Iets wat een beetje doet denken aan de beeldvorming rond de Slag bij Thermopylae, waar de Spartanen met de eer gingen strijken en de steun van ruim tweeduizend Arcadiërs, Thespiënen en Corinthen slechts als een kanttekening de geschiedenisboeken haalde.

TUSSENSTATIONS

Toch doofde het vuur van de roem langzaam uit. Vanuit Malta bleef de Orde met haar galeien vijandelijke schepen bevechten, al ging dat steeds meer op regelrechte piraterij lijken. Ten tijde van de Reformatie ondervond de katholieke orde, met bezittingen verspreid over heel Europa, de gevolgen. Tijdens de napoleontische oorlogen veroverden de Engelsen Malta en belandde het hoofdkwartier via allerlei tussenstations als Sint-Petersburg en Ferrara uiteindelijk in 1834 definitief in Rome. De Orde bestaat nog steeds en is ook nog actief, vooral op het gebied van de verpleging. Maar ondanks het feit dat ze ook nu nog invloedrijke mensen en veel kapitaal aantrekt, spreekt deze orde van biddende en verplegende broeders lang niet meer zo tot de verbeelding als in de tijd dat de vechtende broeders het imago bepaalden. En daar hebben de auteur en de regisseur van *Game of Thrones* dan ook duidelijk rekening mee gehouden bij de uitlijning van hun Nachtwacht! ■